

Ранньослов'янське житло на Поділлі

Важко знайти інший археологічний об'єкт, який би так повно відтворював умови існування людини, як житло: воно є показником побуту, господарської діяльності та соціальних відносин. Тому зрозуміло, наскільки важливе вивчення житлобудування східних слов'ян у період, що передував утворенню у них державності.

Нині здобуто великий археологічний матеріал, який ілюструє характер ранньослов'янського житлового будівництва. Зокрема, лише на Поділлі розкопано залишки 88 жител третьої чверті I тисячоліття н. е.: на селищі в Городку — 27, у Самчинцях — 14, Семенках — 12, Зеленому Гаю — 8, Усті — 7, Бакоті — 4. Ранньослов'янські напівземлянки досліджувалися також в селах Скибинці, Купин, Пригородок, Студениця, Сокіл та в інших місцях.

Усі ці споруди були прямокутними або майже квадратними, однокамерними, із заглибленою основою, площею від 9 до 23 м² (рис. 1, 2, 3; 2,1—4; 3,1—4). Їх долівка опущена в ґрунт на 0,6—1,1 м від сучасної поверхні. Винятком є лише такі житла, як № 17 з Городка, з Купина (ур. Берести) і Студениці, які заглиблені на 1,2—1,5 м.

Будови, що розкопувалися, майже завжди стояли стінами до течії річки, незалежно від її напрямку. Наприклад, в Городку, Усті житла орієнтовані стінами за сторонами світу, паралельно річковій течії, в Бакоті — також паралельно течії, але кутами за сторонами світу. Звідси можна зробити висновок, що в основу орієнтації житлових комплексів було покладено не принцип сторін світу, а течії ріки.

В усіх напівземлянках борти заглиблення вертикальні, виконані під прямим кутом до підлоги. Долівки здебільшого ретельно знівельовані, вирівняні і добре утрамбовані. Лише в житлах № 14, 16 з Городка, № 12 з Бакоті та в напівземлянці з Пригорода підлога була похилою. У напівземлянок № 1, 2 на Городоцькому поселенні дно підмащене глиною.

При дослідженні жител № 1, 2, 8, 13, 14 на Городоцькому поселенні, напівземлянок з Пригородка та Сокола виявлено входи у вигляді приямків — прямокутних заглиблень шириною 0,8—1 м, які виступали на 0,3—0,6 м за межі споруд (рис. 1, 3). Приямки викопувалися до рівня долівки або мали одну-дві сходинки, інколи викладені плоским камінням і грубими ліпними черепками. Вхід робився в стінці, протилежній печі.

Майже в кожному з досліджених на Поділлі жител є піч-кам'янка. Лише в напівземлянках № 19 і 26 з Городка, № 6 і 7 з Устя (рис. 2, 4; 3, 2) та № 1 із Зеленого Гаю¹ опалювальними спорудами були глинобитні або викладені з невеликого каміння вогнища. Печі, як правило, стояли в одному з кутів та інколи в центрі. Їх основа розташована на рівні долівки або на материковому останці висотою 0,1—0,2 м (житла № 2, 4, 5, 11, 20 з Городка). Переважно вони квадратної чи прямокутної форми, розмірами від 0,7×0,1 м до 1,6×1,6 м. Овальні печі простежено тільки в напівземлянках № 12, 16 з Городка. Черені плоскі або лінзовидні у вертикальному розрізі, в окремі з них було вмуровано трипільські черепки (№ 4 і 25 з Городка). В напівземлянці № 3 з цього самого поселення за череп'яного правила лінзовидно вирізана материкова глина без слідів підмашування.

Стінки печей споруджувалися з великого в основі, а іноді дрібного в основі, й дрібного у верхній частині необробленого каміння. В напів-

¹ В. Д. Баран. Раскопки раннеславянского поселения в с. Зеленый Гаю на Днестре.— Археологические открытия 1966 года. М., 1967, стор. 237.

землянках № 22, 27 з Городка, № 8 із Семенок і № 14 із Самчинець² частково збереглися куполоподібні перекриття, зроблені з дрібного каміння (рис. 2, 2, 3). Висота печей 0,6—0,7 м, нижня частина склепіння заввишки 0,4 м від рівня череня, вустя завширшки 0,3—0,4 м.

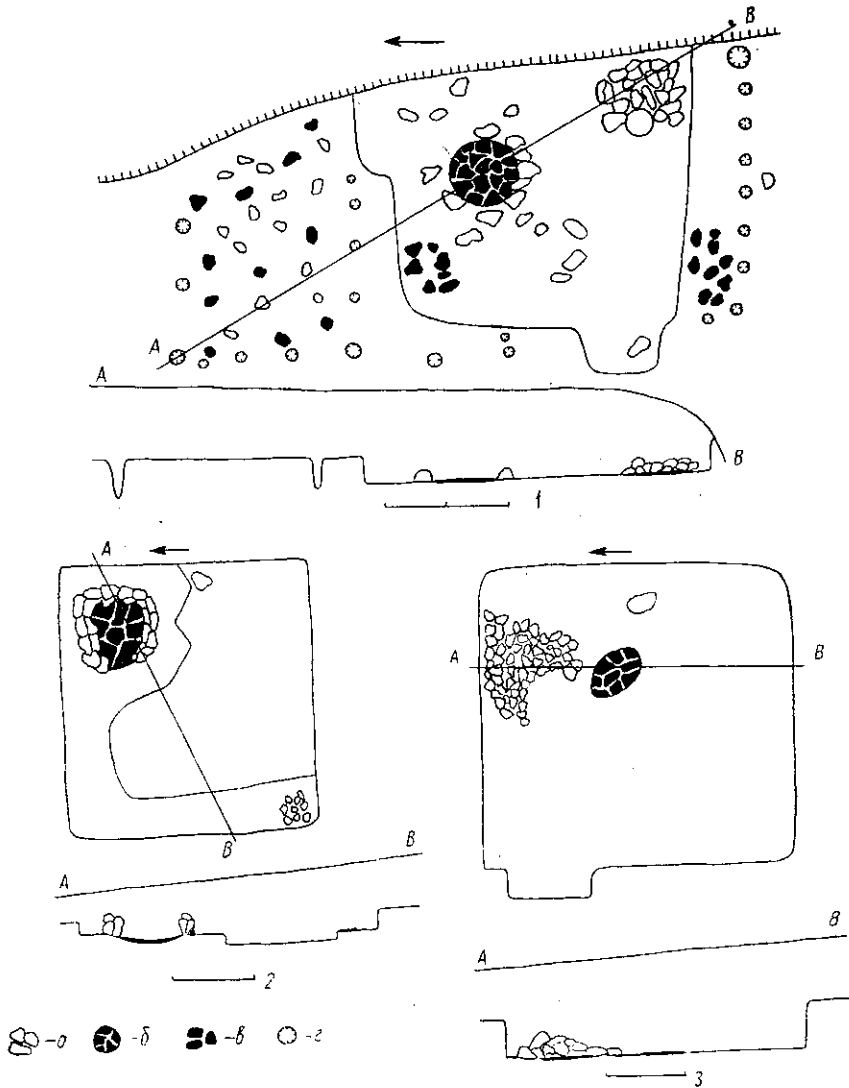

Рис. 1. Плани та перерізи ранньослов'янських жител із Городка: 1 — житло № 1; 2 — житло № 5; 3 — житло № 13. а — каміння; б — черені; в — шматки перепаленої глини; г — ями.

Чітких слідів зв'язуючого розчину між камінням побутових печей в жодному випадку не простежено. Найімовірніше, що вони будувалися без застосування розчинів. Оскільки їх перекриття у непошкодженному стані поки що невідомі, то важко судити, чи були в них отвори для диму. Зрештою, дим міг виходити через вустя та чисельні щілини між камінням.

У конструктивному відношенні виділяється піч напівземлянки № 6 на Городоцькому поселенні. З двох її камер одна (тонка) перекривала-

² П. И. Хавлюк. Раннеславянские поселения Семенки и Самчинцы в среднем течении Южного Буга.— МИА, № 108. М., 1963, стор. 326, рис. 7, 2; стор. 346, рис. 22.

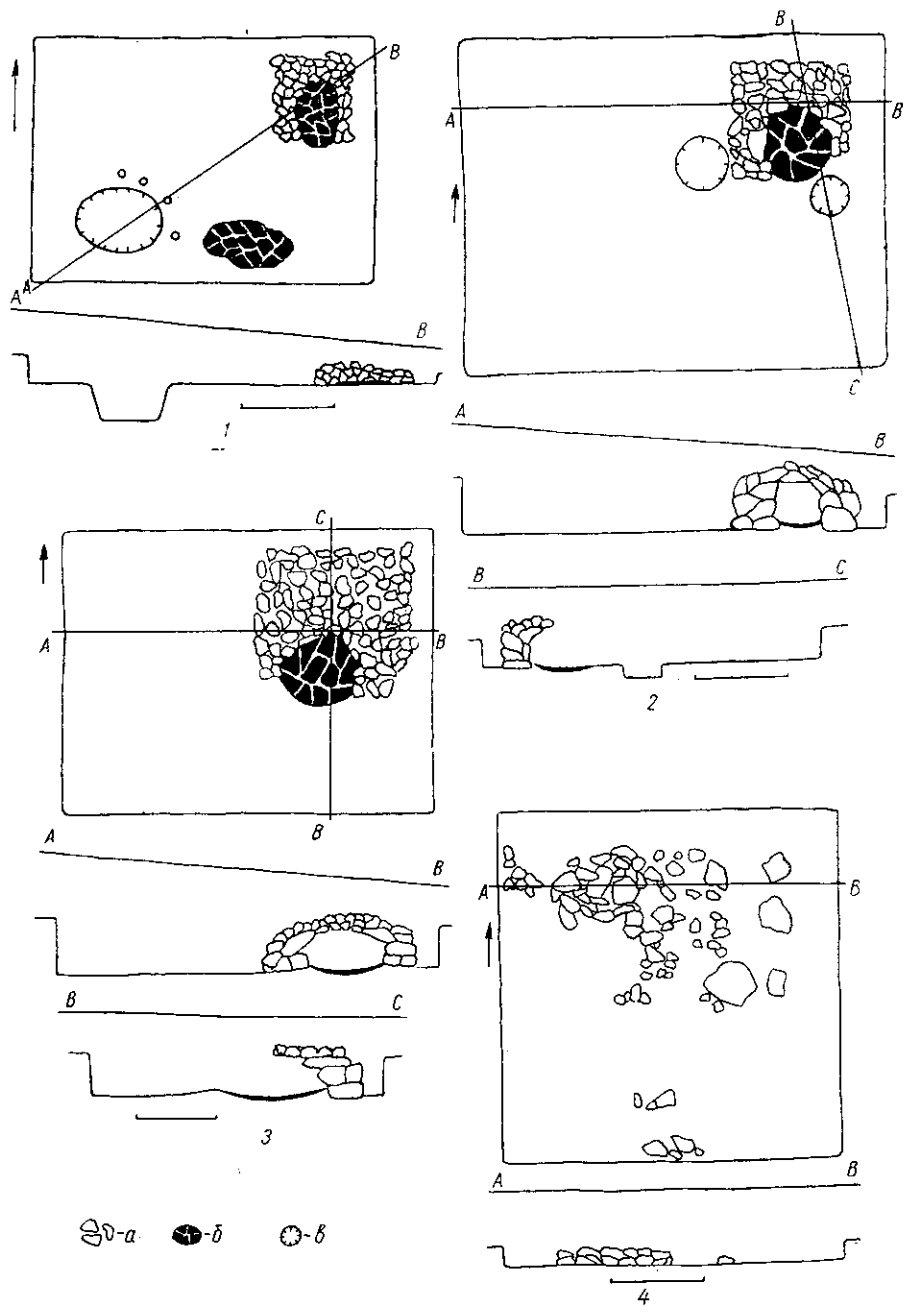

Рис. 2. Плани та перерізи ранньослов'янських жител:
 1 — житло № 21 із Городка; 2 — житло № 22 із Городка; 3 — житло № 27 із Городка;
 4 — житло № 7 із Устя. а — каміня; б — черені; в — ями.

ся уламком жорнового каменя, на який було насипано дрібне каміння, і відгороджувалася від другої ще вертикально жорновом. На жаль, ніяких конкретних даних щодо її призначення при розкопках не одержано. Очевидно, вона пов'язана з виробництвом, сліди якого не збереглися. Печі подібної двокамерної конструкції на інших ранньослов'янських поселеннях поки що невідомі. Але поблизу с. Райки на Волині³ та Джеджові Лозя в Болгарії⁴ розчищено однокамерні печі-кам'янки, перекриття яких зроблено з плоских плит.

Печі-кам'янки в ранньослов'янський час були поширені на Волині⁵, в Середньому Подніпров'ї⁶, на Верхньому і Нижньому Дністрі⁷ і в багатьох інших місцях Східної та Центральної Європи.

На Поділлі у напівземлянках № 1, 7, 13, 14, 17, 21, 25 (Городок), № 4 (Бакота) та в житлі з Купина (ур. Кулан) разом з печами виявлено відкриті глинобитні вогнища (рис. 1, 1, 3). Деякі з них по краях обкладені камінням (житло № 1 з Городка, № 4 з Бакоти та в напівземлянці з Купина). В окремих випадках вогонь розкладався безпосередньо на земляній долівці, яка в цих місцях сильно перепалена. Мабуть, додаткові вогнища розкладали тоді, коли виникала необхідність підігріти щось у посудині, великій для малогабаритних печей. Однак не виключено, що їх спорудження викликалося і якимись іншими причинами. Аналогічні вогнища були також у слов'янських житлах Лівобережної України⁸.

В ранньослов'янських напівземлянках трапляються припічні та господарчі ями (рис. 2, 1, 2; 3, 3). Перші викопувалися в земляній долівці біля вустя чи стінки печі, другі — в одному з кутів або в центрі приміщення. На Поділлі такі ями виявлено в житлах № 12, 19, 22, 25, 26 на Городоцькому поселенні і № 4 з Бакоти. Переважна більшість таких заглиблень овальна в плані, з вертикальними або злегка звуженими донизу стінками; розміри незначні: діаметр 0,4—0,9 м, глибина 0,15—0,5 м. В напівземлянках № 19, 25, 26 з Городоцького поселення вони мають діаметр 1,2—1,5 м і похилі стінки, що надає їм форми блюда. Яма з Бакоти витягнутої форми. Стінки і дно ями напівземлянки № 20 на Городоцькому поселенні частково обпалені, а в житлі № 25 обмашені товстим шаром дуже перепаленої глини. Найчастіше в них трапляються кераміка та кістки тварин.

Характерними для ранньослов'янських споруд є материкові лежаки-останці (рис. 1, 2; 3, 4). Їх виявлено в житлах № 1, 3, 5, 6 на Городоцькому поселенні, № 2, 5 з Бакоти та в напівземлянці з Сокола. Лежакові виступи залишалися при копанні заглибленої частини напівземлянки вздовж однієї або кількох її стінок. Їх ширина 0,5—0,9 м, висота від рівня долівки 0,1—0,5 м. У житлі № 5 з Городка в північно-східному кутку лежак значно розширений, на цій його частині споруджено піч (рис. 1, 2). Можливо, що виявлені нами лежаки обшивалися плахами. Дерев'яну обшивку таких виступів простежено на ранньослов'янському поселенні Ріпнів II⁹. Аналогічні материкові останці відомі й на інших територіях (с. Корчак, Канівське селище) та ін.¹⁰

³ В. К. Гончаров. Лука-Райковецкая.— МИА, № 108. М., 1963, стор. 302.

⁴ Живка Н. В'язарова. Славянски и славянобългарски селища в Българските земи VI—XI век. София, 1965, стор. 25, рис. 12, 2.

⁵ И. П. Русанова. Поселение у с. Корчака на р. Тетерева.— МИА, № 108. М., 1963, стор. 44, рис. 6.

⁶ Г. Г. Мезенцева. Канівське поселення полян. К., 1965, стор. 24; Д. Т. Березовец. Поселение уличей на р. Тясмин.— МИА, № 108. М., 1963, стор. 149, рис. 2.

⁷ Г. И. Смирнова. Раннеславянское поселение у с. Незвиско на Днестре.— РА, LI, 1960, ч. 1, стор. 224; И. А. Рафалович. Раннеславянское селище Хуча VI—VII вв.— КСИА АН СССР, вып. 105. М., 1965, стор. 123—128.

⁸ И. И. Ляпушкин. Славяне Восточной Европы накануне образования Древнерусского государства.— МИА, № 152. Л., 1958, стор. 84.

⁹ В. Д. Баран. Раннеславянское поселение у с. Рипнева (Рипнев II) на Западном Буге.— МИА, № 108. М., 1963, стор. 352.

¹⁰ И. П. Русанова. Вказ. праця, стор. 43; Г. Г. Мезенцева. Вказ. праця, стор. 24.

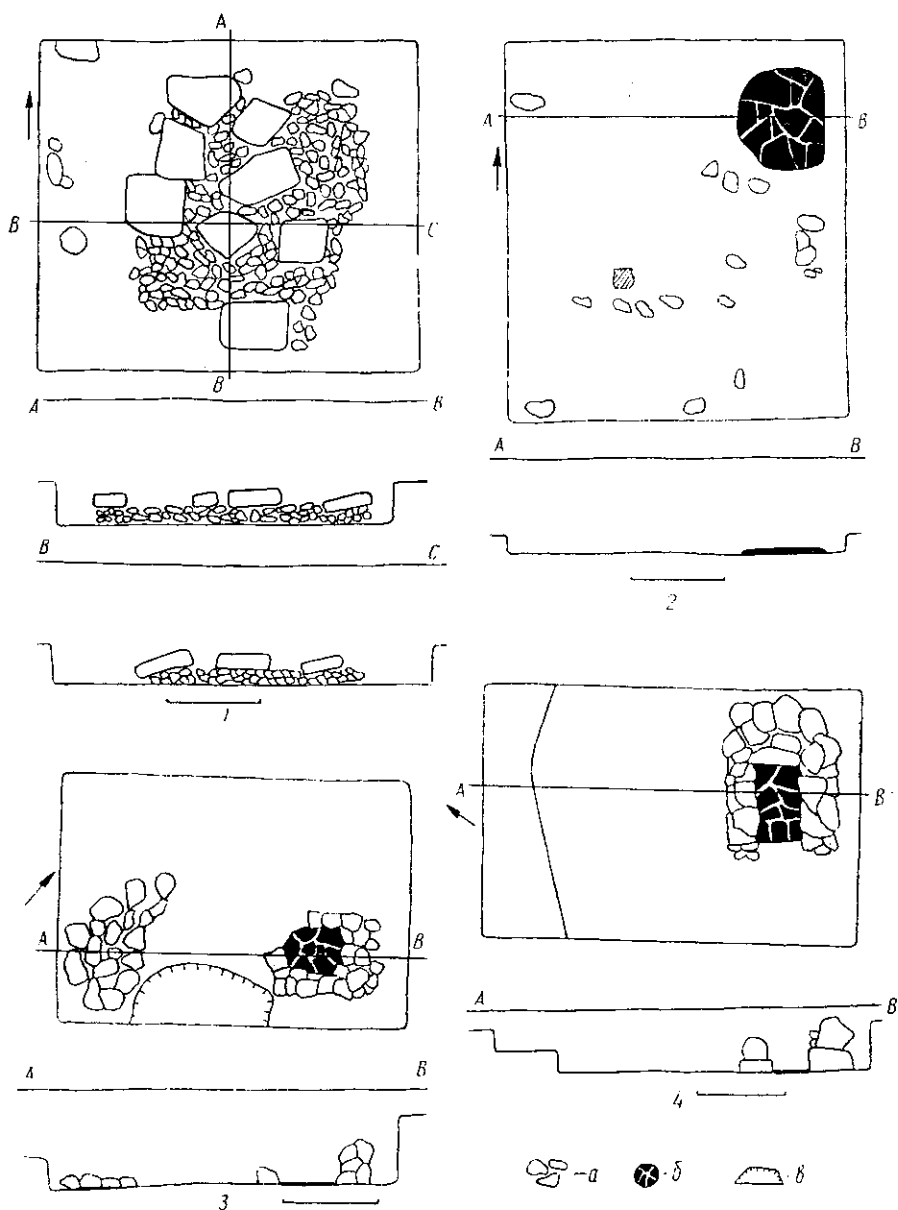

Рис. 3. Плани та перерізи ранньослов'янських жител:
 1 — житло № 5 із Устя; 2 — житло № 6 із Устя; 3 — житло № 4 із Бакоти; 4 — житло № 5 із Бакоти. *a* — каміння; *б* — черені; *в* — яма.

З інших елементів внутрішнього влаштування напівземлянок на Городоцькому поселенні в житлі № 2 виявлено обвуглені рештки дубової лави довжиною 1,8 м і завширшки 0,5 м¹¹. Висота її від рівня долівки 0,4 м. Під лавою, на протилежних кінцях, в земляній долівці простежено по два обвуглених стовпчики — залишки ніжок.

Таким чином, для ранньослов'янських жител Поділля характерні печі-кам'янки, припічні, господарчі ями та материкові лежаки. Можна гадати також, що досить поширеними були дерев'яні меблі.

Мало здобуто даних про конструкцію стін. Здебільшого сліди від них не збереглися. Однак встановлено, що вони будувалися у вигляді каркаса або в зруб.

Менш були поширені на Поділлі каркасні житла. Лише у 12 напівземлянок простежено ямки, які, без сумніву, є слідами вертикальних стовпів каркасних стін. До них належать вісім жител з Зеленого Гаю, три з Семенок та одне з о-ва Митківського¹². Тут налічувалось від восьми до дванадцяти вертикальних дерев'яних опор: чотири по кутах та по одній або по дві вздовж кожної із стінок. Оскільки інших деталей не простежено, визначити конструкцію таких стін можна лише за етнографічними матеріалами. П. І. Хавлюк в результаті досліджень в Семенках і на о-ві Митківському дійшов висновку, що при спорудженні каркаса розколоті колоди вставлялися в поздовжні жолобки вертикальних опор¹³.

Але можлива й інша конструкція: плахи вставлялися не між кожною з двох вертикальних опор, а вкладалися на всю довжину стін (рис. 4, 2). З внутрішнього боку вони утримувалися вертикальними стовпами, а з зовнішнього — земляною підсіпкою. Дах у таких житлах міг бути лише дерев'яно-земляним, двосхилим. Очевидно, на подовженні центральній опорі протилежних торцевих стін укладалася конькова деревина, що утворювала гребінь даху. На конькову колоду та верхні плахи бокових стінок, перпендикулярно до них, щільно вкладалися невеликі за діаметром кругляки або розколоті деревини. Дерев'яний каркас даху покривався шаром землі. Очевидно, ця покрівля і підсіпка стін утворювали одну площину, яка під певним кутом впиралася в ґрунт (рис. 4, 3). Це запобігало швидкому змиву землі з похилого даху. Природно, що така напівземлянка була міцна, не забидала багато сил та часу для спорудження і відповідала всім вимогам стаціонарного житла.

Підставою для запропонованої реконструкції послужили етнографічні матеріали. Зокрема, на Середньому Дністрі є сучасні напівземлянки такого типу. З них найбільш архаїчною виявилася обстежена нами у 1968 р. будова, що стояла на крутому схилі в лісі поблизу с. Ломачинець (рис. 6). Вона прямокутна в плані, площею 12 м² і максимально заглиблена на 1,1 м від сучасної поверхні. Її стіни споруджено з покладених одна на одну деревин. З внутрішньої сторони вони утримувалися вертикальними опорами, а з зовнішньої — підсіпаною землею. Опори торцевих стін були на 0,6 м вищими від них і з'єднувалися наверху перекладинами. З фасаду вони утворювали вхід, а в протилежній стінці — вікно. Гребінь даху зроблено із семи колод, що лежать на перекладинах две-

¹¹ Б. О. Тимошук, О. М. Приходнюк. Ранньослов'янські пам'ятки VI—VII ст. в Середньому Подністров'ї.—Слов'яно-руські старожитності. К., 1969, стор. 73, рис. 2, 3.

¹² В. Д. Баран, Д. Н. Козак. Археологічні дослідження слов'янських пам'яток у Верхньому Подністров'ї (середина I тисячоліття н. е.).—Матеріали третьої Подільської історико-краєзнавчої конференції. Львів, 1970, стор. 130; П. И. Хавлюк. Раннеславянские поселения Семенки и Самчинцы..., стор. 236, рис. 7, 1; стор. 331, рис. 12, 1, 2; його ж. Раннеславянские поселения в средней части Южного Побужья.—СА, № 3, 1961, стор. 191, рис. 5.

¹³ П. И. Хавлюк. Раннеславянские поселения Семенки и Самчинцы..., стор. 323.

рей та вікна. Дах споруджено з розколотих деревин діаметром 15—20 см, покритих шаром землі товщиною 10—15 см. Унизу земляне перекриття плавно переходило в підсипку бокових стін. Над входом дах виступав на 0,6 м, утворюючи козирок. Висота стін 1,1 м, а всієї споруди від долівки до гребеня 2,6 м, кут схилу даху 35°.

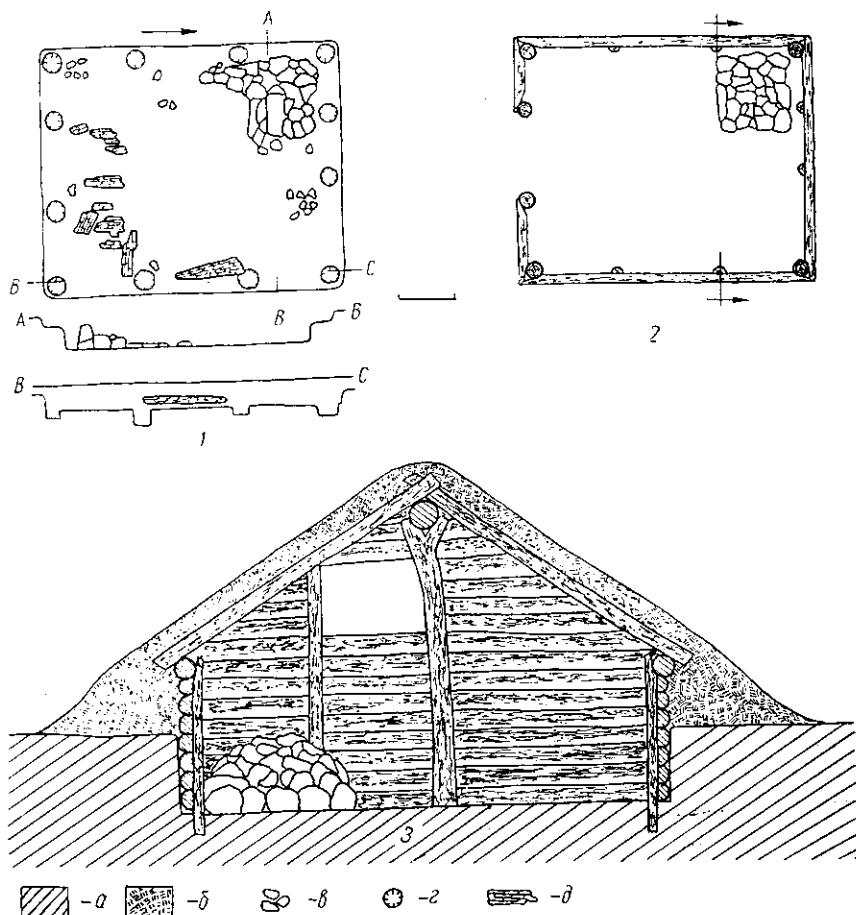

Рис. 4. Реконструкція каркасної напівземлянки із с. Семенки:

1 — польовий план (за П. І. Хавлюком); 2 — реконструкція плану без перекриття; 3 — реконструкція напівземлянки. а — материк; б — насипний ґрунт; в — каміння; г — ями; д — обвуглене дерево.

Переважає більшість ранньослов'янських жител на Поділлі мала інший вигляд (рис. 5, 3). Це ті напівземлянки, в яких ямок від вертикальних опор не було. Відсутність слідів від них свідчить на користь зрубної конструкції, яка простежена в напівземлянці № 10 з Городка. В її заглибленні вздовж північно-західної і північно-східної стінок збереглося по дві обгорілі колоди зрубу (рис. 5, 1).

Зрубні стіни робилися в обло (рис. 5, 2) або в лапу. Така техніка з'єднання деревин є найбільш давньою в житловому будівництві¹⁴. Вінця зрубу вкладалися в заглиблення на рівні долівки і нарощувалися до потрібної висоти. Зсередини стіни могли обмащуватися глиною, про що свідчить обстеження жител на Ріпнівському поселенні¹⁵. Напевне,

¹⁴ Ю. В. Циркунов. О происхождении зодчества. М., 1965, стор. 125.

¹⁵ В. Д. Баран. Раннеславянское поселение у с. Рипнева..., стор. 352.

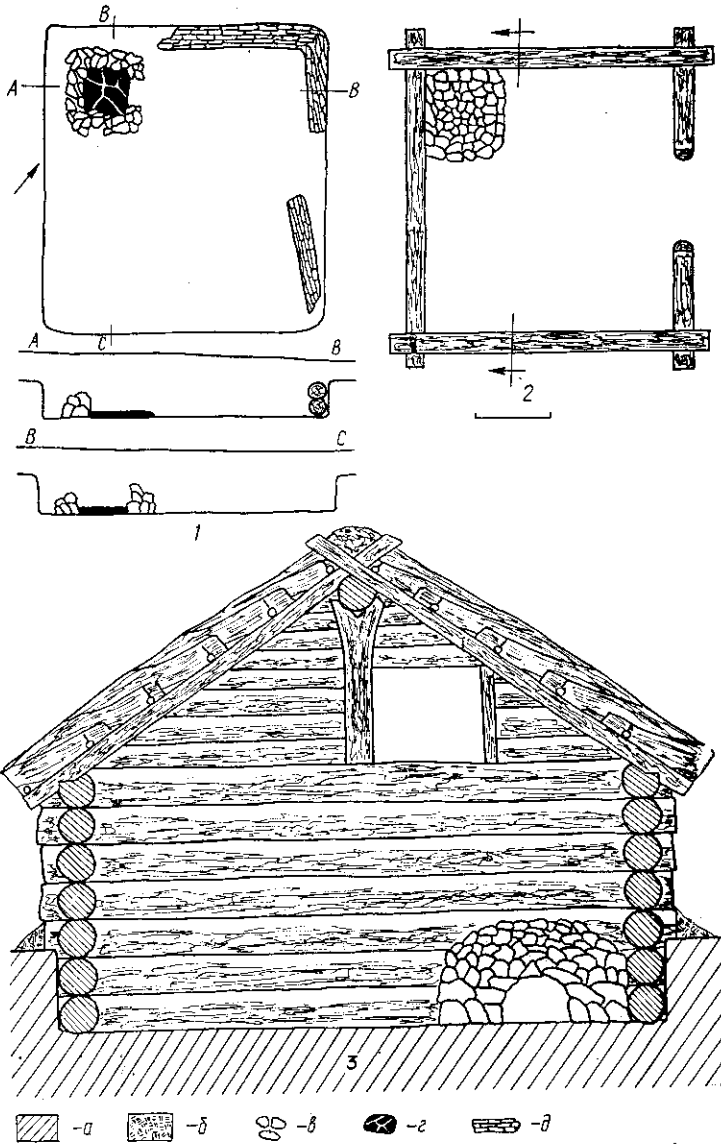

Рис. 5. Реконструкція зрубної напівземлянки № 10 із Городка:
 1 — польовий план; 2 — реконструкція плану без перекриття; 3 — реконст-
 рукція напівземлянки. а — материк; б — насипний ґрунт; в — каміня; г —
 чернь; д — обвуглене дерево.

велика кількість перепаленої глини в заглибленні житла № 10 з Городка і є рештками такої обмазки.

В зв'язку з землеробським характером ранньослов'янського господарства, в якому провідне місце належало посівам зернових, стародавні будівельники не могли не звернути увагу на солому — дешевий і надійний покрівельний матеріал. Крокви та настелені на них лати, до яких прив'язувалися солом'яні сніпки, утворювали, очевидно, дерев'яний каркас даху зрубних жител. Судячи з етнографічних матеріалів, гребінь робили шляхом спорудження «шапки», за допомогою роздвоеного снопа і т. д.

Оскільки на долівці слідів вертикальних конькових опор не виявлено, можна гадати, що прогін укладався на опори, поставлені по центру

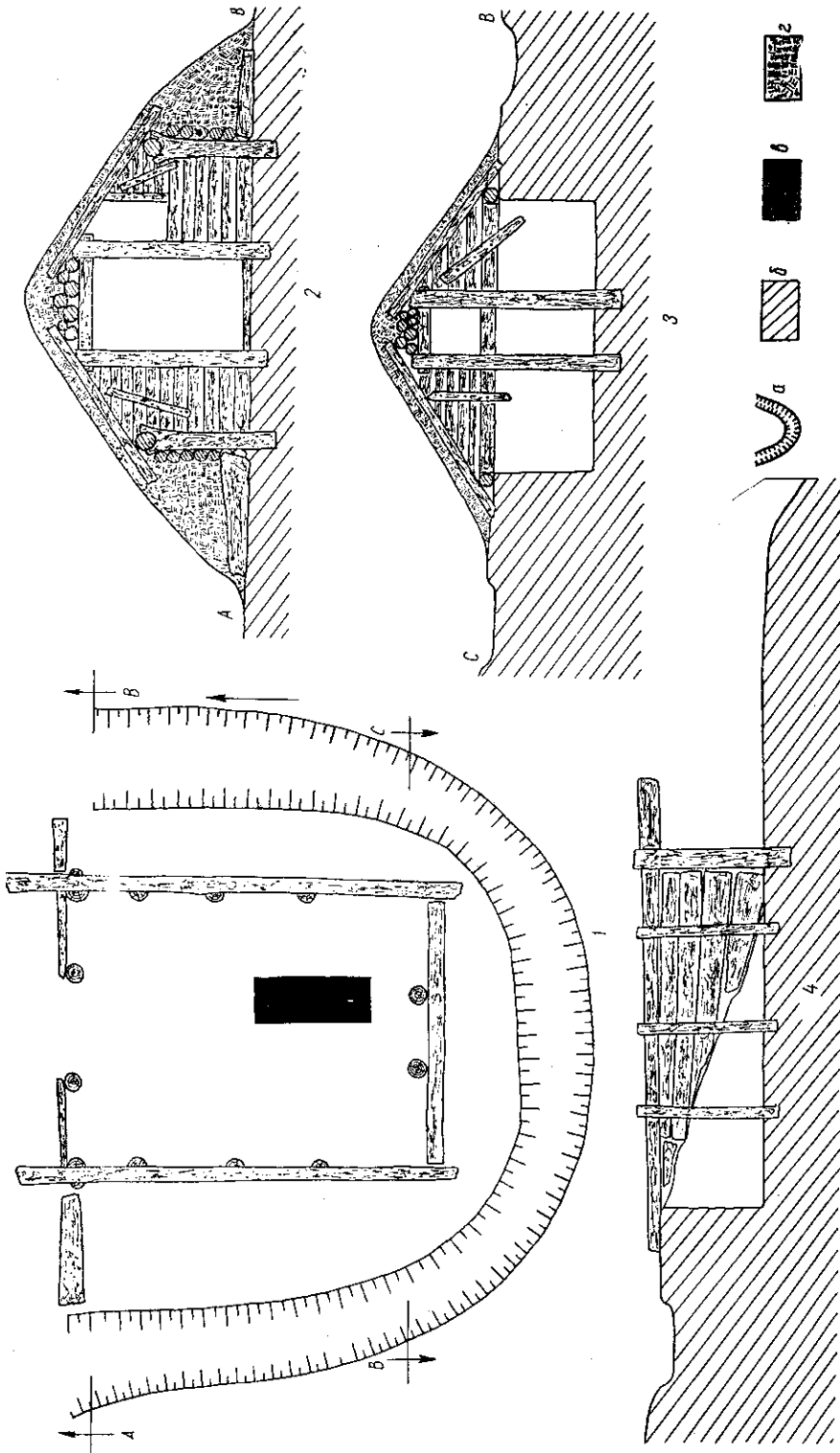

Рис. 6. План та перерізи сучасної напівземлянки із с. Ломачинці:
 1 — загальний план: без перекриття; 2 — переріз по лінії АВ; 3 — переріз по лінії СВ; 4 — внутрішній вигляд стіни напівземлянки без перекриття. а — рів навколо напівземлянки; б — матерік; в — піч; г — насипний ґрунт.

верхніх деревин торцевих стін. Відповідним чином споруджувався двохсхилий дах у глибоку давнину¹⁶.

При дослідженні ранньослов'янських жител не одержано даних про наявність у них вікон. Але курна хата мусила мати волокове вікно над піччю і воно, без сумніву, існувало.

Важлива деталь ранньослов'янського будівництва — вхідні приямки. Завдяки їм можна визначити не лише розташування входу в приміщення, а й приблизну висоту стін. Вхід не міг перевищувати рівень верхнього вінця зрубу. Потреба у приямках конструктивно зумовлювалася низькою наземною частиною стін, що були заввишки, як можна припускати, близько 1 м, а загалом будівля, враховуючи заглиблення, досягла близько 1,5 м. Такі стіни могли відповідати нормальній висоті стаціонарного житла лише у тому разі, коли воно не мало стелі.

Для визначення приблизної висоти напівземлянок необхідно встановити, яким був схил даху. При цьому слід мати на увазі, що дерев'яно-земляне перекриття мусить бути з меншим, а солом'яне — з більшим кутом нахилу. В першому випадку це зменшувало злив землі, а в другому — сприяло швидкому стіканню води. Дерев'яно-земляний дах сучасної напівземлянки з Ломачинець мав кут нахилу 35°. Очевидно, у подібних ранньослов'янських напівземлянок він був таким самим. Нахил солом'яного даху повинен становити близько 45°. Це знаходить підтвердження у практиці сільського житлобудування недавнього минулого Поділля¹⁷.

З розмірів жител, висоти стін та схилу покрівлі впливає, що ранньослов'янська напівземлянка від долівки до гребеня не перевищувала 3 м. Отже, кубатура приміщення була незначною. Це відповідало малогабаритній печі-кам'яниці, яка могла обігріти лише невелике приміщення.

Реконструкцію можна довершити, визначивши товщину основних складових елементів житла. Щодо стін, то їх товщина залежить, в першу чергу, від кліматичних умов і для забезпечення надійної термоізоляції має бути тим більшою, чим нижча середньозимова температура. Умовам сучасного клімату Поділля відповідають дерев'яні стіни завтовшки не менше 18—20 см¹⁸. Порівняно з другою половиною I тисячоліття н. е. кліматичні зміни на Україні незначні¹⁹, тому розрахунки, зроблені на підставі сучасних вимог, вважаються оптимальними для ранньослов'янського часу. Тобто мінімальна товщина зрубних стін ранньослов'янської напівземлянки повинна мати не менше 18—20 см. Зрозуміло, що каркасна конструкція з товстим шаром земляної підсіпки забезпечувала надійну термоізоляцію житла при будь-якій температурі.

Для визначення мінімальної товщини дерев'яних конструкцій земляного даху з'ясуємо величину навантажень, що діють на одиницю його площі. Вони розподіляються на постійні (вага каркаса та покриття) і тимчасові (снігове і вітрове) навантаження. До перших відноситься земляне перекриття товщиною 10—15 см та вага дерев'яних кроквин²⁰. За підрахунками, 1 м² такої покрівлі буде важити близько 300 кг*. Тим-

¹⁶ Franz Oelmann. Haus und Hof im Altertum. Berlin und Leipzig, 1927, стор. 49, рис. 28, с.

¹⁷ К. Мошенко. Досліді селянського будівництва на Кам'янецьчині.—Короткі звідомлення за 1926 рік. К., 1927, стор. 179, табл. XXXVIII.

¹⁸ Н. М. Лесов. Расчеты конструкций сельских зданий. М., 1949, стор. 123, табл. 6.

¹⁹ И. Е. Бучинский. Климат Украины в прошлом, настоящем и будущем. К., 1963, стор. 93.

²⁰ 1 м³ сухої землі важить 1200—1400 кг, а 1 м³ деревини — 400—600 кг (Н. С. Алексеев. Строительные материалы. Справочное пособие. М., 1958, стор. 4, табл. 1).

* Ці та наступні розрахунки зробив старший інженер-конструктор Київських Республіканських реставраційних майстерень І. А. Стессель.

часові навантаження²¹ для території Поділля, яке входить у другий кліматичний район, такі: снігове становить 98 кг на 1 м² двосхилого даху, а вітрове — 10 кг. Отже, 1 м² дерев'яно-земляного даху на Поділлі повинен витримувати вагу понад 400 кг. З наступних розрахунків випливає, що мінімальний діаметр конькового прогону має бути 20 см, а кроквин — 10 см.

Постійне навантаження на двосхилій солом'яний дах складається з ваги солом'яного перекриття товщиною 25—30 см, крокв, поставлених через один метр, і лат. Загалом вага буде близько 110 кг. Якщо до цієї цифри додати 108 кг тимчасових навантажень, то матимемо близько 220 кг на 1 м². При цій вазі мінімальний діаметр дерев'яних конструкцій даху повинен бути таким: для конькового прогону — 16 см, кроквин — 13 см і для лат — 2,5 см.

Зрозуміло, що в ранньослов'янський час складних підрахунків не робили, а виходили з нагромадженого практикою досвіду. Без сумніву, всі елементи будівель були з надійним запасом міцності. Однак розрахункові дані визначають їх мінімальну товщину. Більше того, незаперечний той факт, що центральних підпор гребеня даху не існувало. Якщо в окремих житлах вони й простежуються, то це сліди ремонту старого конькового прогону.

На особливу увагу заслуговує житло № 1 з Городка, як одне з нечисельних і найбільш ранніх двокамерних будівель слов'ян (рис. 1, 1). Складалося воно з заглибленого житлового та наземного господарського приміщення. Навколо обох камер по лінії стін збереглися ямки від стовпів діаметром 7—12 см на відстані 0,25—0,5 м одна від одної. З півночі і півдня вони віддалені на 0,8—0,9 м від краю заглиблення житлового приміщення. Утворені таким чином останці могли служити лежаками. Стіни глинобитні, про що свідчать чисельні шматки глиняної обмазки та відбитки стовпів на окремих з них.

Для розуміння цієї конструкції корисний етнографічний матеріал, одержаний нами в 1968 р. в результаті огляду старих будинків на Поділлі. Стіни однієї напівзруйнованої будівлі початку ХХ ст. з с. Устя були споруджені таким чином: по лінії стін на відстані 0,5 м один від одного вбивалися кілки товщиною близько 10 см, між якими закладалися глиняні вальки. Очевидно, аналогічні стіни мало ранньослов'янське двокамерне житло з Городка. Зверху на них укладалися як основа даху повздовжні деревини. Найімовірніше, обидві камери перекривалися одним двосхилим солом'яним дахом, його коньковий прогін, певно, мав ще й додаткову опору, яка стояла в простінку між камерами.

Можлива й інша реконструкція цього житла. До заглибленої напівземлянки з двосхилою покрівлею було прибудовано господарське приміщення з односхилим солом'яним дахом. Такі споруди трапляються й тепер у сільській місцевості на Поділлі. У цьому випадку у верхній частині покрівля прибудови збігається з нижнім рівнем даху житла, протилежна сторона — нижча. Висота господарського приміщення повинна дорівнювати невисокій наземній частині стін напівземлянки, що не відповідало б його функціональному призначенню. Тому більш імовірна перша реконструкція, при якій спільний двосхилій дах забезпечував потрібну висоту обом камерам.

Ранньослов'янські двочасні житла виявлено також на поселенні в Ужгороді (ур. Радванка), на Новотроїцькому городищі та селищі поблизу с. Городище в Білорусії²².

²¹ Е. Е. Линович. Расчет и конструирование частей гражданских зданий. К., 1955, стор. 371, рис. 341.

²² К. В. Бернякович. Исследования древнеславянского поселения VIII—IX вв. в г. Ужгороде.—КСИА АН УССР, вып. 3, К., 1954, стор. 40—41, рис. 1; 2; И. И. Ляпушкин. Городище Новотроицкое.—МИА, № 74. М.—Л., 1958, стор. 132, рис. 87, 2; А. Г. Митрофанов. Селище VI—VIII вв. близ дер. Городище.—Древности Белоруссии. Минск, 1969, стор. 246, рис. 3, 1.

Таким чином, в третій чверті I тисячоліття н. е. слов'янське населення досягало значних успіхів у розвитку житлового будівництва. В цей час виникає певна структура внутрішнього планування житла: виробляються основні прийоми зрубної конструкції, які дожили на Поділлі до початку XIX ст.²³, мають місце перші спроби переходу до глинобитних стін, що набули значного поширення в наступний час.

Досліджені на Поділлі житла відтворюють процес розвитку й удосконалення ранньослов'янського житлобудування. Найбільш примітивними і майже віджилими на той час були землянки. На Поділлі їх виявлено три: в Городку (житло № 17), Купині (ур. Берести) та Студениці. Наступний вищий етап — це поява напівземлянки з каркасними стінами. Вона досконаліша, але зберігає багато архаїчних рис (спорудження дерев'яно-земляного даху, земляна підсипка стін тощо).

Особливо поширилась в третій чверті I тисячоліття н. е. зрубна напівземлянка з солом'яним дахом, яка стала завершальною ланкою в процесі вдосконалення ранньослов'янського житла та вироблення основних будівельних прийомів на даному етапі. В цей час починається процес зародження багатокамерних жител.

О. М. ПРИХОДНЮК

Раннеславянское жилище на Подолии

Резюме

На территории Подолии исследовано 88 раннеславянских жилищ, представляющих собой прямоугольные или квадратные помещения площадью 9—23 м² с основой, опущенной в грунт на 0,6—1,5 м. Для них характерны печи-каменки, открытые очаги, материковые лежаки, припечные и хозяйственные ямы. Иногда прослеживаются выступающие наружу входные приямки. Все жилища можно разделить на землянки глубиной 1,4—1,5 м и полуземлянки глубиной 0,6—1,1 м. Последние встречаются с ямками по углам и вдоль стен, а также без них.

Исследованные на Подолии археологические памятники отображают процесс развития и усовершенствования раннеславянского жилищного строительства. Наиболее примитивной и почти отжившей к тому времени была землянка. Последующим, более высоким этапом, стала каркасная полуземлянка с земляным перекрытием, сохранившая, однако, много архаичных черт. Завершающее звено в этом процессе — срубная полуземлянка с соломенной крышей, наиболее распространенная в третьей четверти I тысячелетия н. е. Это время является началом возникновения многокамерных жилищ.

О. В. СУХОБОКОВ

Деякі проблеми вивчення роменської культури

Проблема ранньослов'янських старожитностей на території Дніпровського Лівобережжя (VIII—X ст.), відомих як пам'ятки роменського типу, посідає значне місце у вітчизняній археології і з моменту їх відкриття постійно привертає увагу дослідників¹. Неодноразово робились спроби

²³ К. Мощенко. Досліди селянського будівництва..., стор. 180.

¹ Н. Е. Макаренко. Отчет об археологических исследованиях в Полтавской губернии в 1906 году.— ИАК, вып. 22. СПб., 1907; його ж. Материалы по археологии Полтавской губернии.— Труды Полтавской ученой архивной комиссии, вып. 5. Полтава, 1908.